

Turingův stroj – syntaxe

Definice. (Deterministický) Turingův stroj (Turing Machine, TM) je devítice $\mathcal{M} = (Q, \Sigma, \Gamma, \triangleright, \sqcup, \delta, q_0, q_{acc}, q_{rej})$, kde

- Q je konečná množina, jejíž prvky nazýváme **stavy**,
- Σ je konečná množina, tzv. **vstupní abeceda**,
- Γ je konečná množina, tzv. **pracovní abeceda**, $\Sigma \subseteq \Gamma$,
- $\triangleright \in \Gamma \setminus \Sigma$ je **levá koncová značka**,
- $\sqcup \in \Gamma \setminus \Sigma$ je symbol označující **prázdné políčko**,
- $\delta : (Q \setminus \{q_{acc}, q_{rej}\}) \times \Gamma \rightarrow Q \times \Gamma \times \{L, R\}$ je **totální přechodová funkce**,
- $q_0 \in Q$ je **počáteční stav**,
- $q_{acc} \in Q$ je **akceptující stav**,
- $q_{rej} \in Q$ je **zamítající stav**.

Dále požadujeme, aby pro každé $q \in Q$ existoval $p \in Q$ takový, že $\delta(q, \triangleright) = (p, \triangleright, R)$ (tj. \triangleright nelze přepsat ani posunout hlavu za okraj pásky).

Označení.

$$\sqcup^\omega = \sqcup \sqcup \sqcup \sqcup \sqcup \sqcup \dots$$

Definice. Konfigurace Turingova stroje je trojice $(q, z, n) \in Q \times \{y \sqcup^\omega \mid y \in \Gamma^*\} \times \mathbb{N}_0$, kde

- q je stav,
- $y \sqcup^\omega$ je obsah pásky,
- n značí pozici hlavy na pásce.

Počáteční konfigurace pro vstup $w \in \Sigma^*$ je trojice $(q_0, \triangleright w \sqcup^\omega, 0)$.

Akceptující konfigurace je každá trojice tvaru (q_{acc}, z, n) .

Zamítající konfigurace je každá trojice tvaru (q_{rej}, z, n) .

Výpočet Turingova stroje

Označení. Pro libovolný nekonečný řetěz z nad Γ , z_n označuje n -tý symbol řetězu z (z_0 je nejlevější symbol řetězu z). Dále $s_b^n(z)$ označuje řetěz vzniklý ze z nahrazením z_n symbolem b .

Definice. Na množině všech konfigurací stroje \mathcal{M} definujeme binární relaci **krok výpočtu** $\vdash_{\mathcal{M}}$ takto:

$$(p, z, n) \vdash_{\mathcal{M}} \begin{cases} (q, s_b^n(z), n+1) & \text{pro } \delta(p, z_n) = (q, b, R) \\ (q, s_b^n(z), n-1) & \text{pro } \delta(p, z_n) = (q, b, L) \end{cases}$$

Výpočet TM \mathcal{M} na vstupu w je maximální (konečná nebo nekonečná) posloupnost konfigurací K_0, K_1, K_2, \dots , kde K_0 je počáteční konfigurace pro w a $K_i \xrightarrow{\mathcal{M}} K_{i+1}$ pro všechna $i \geq 0$.

Stroj \mathcal{M} **akceptuje** slovo w právě když výpočet \mathcal{M} na w je konečný a jeho poslední konfigurace je akceptující.

Stroj \mathcal{M} **zamítá** slovo w právě když výpočet \mathcal{M} na w je konečný a jeho poslední konfigurace je zamítající.

Stroj \mathcal{M} pro vstup w **cyklí** právě když výpočet \mathcal{M} na w je nekonečný.

Jazyk akceptovaný TM \mathcal{M} definujeme jako

$$L(\mathcal{M}) = \{w \in \Sigma^* \mid \mathcal{M} \text{ akceptuje } w\}.$$

Ukázky Turingových strojů

Simulátor TM:

`http://www.fi.muni.cz/~xbarnat/tafj/turing/`

Různé úrovně popisu TM

- formální
- neformální implementační
- vysokoúrovňový

Vícepáskový Turingův stroj

Definice. k -páskový Turingův stroj je definován stejně jako TM s výjimkou přechodové funkce δ , která je definována jako totální funkce

$$\delta : (Q \setminus \{q_{acc}, q_{rej}\}) \times \Gamma^k \rightarrow Q \times \Gamma^k \times \{L, R\}^k.$$

Konfigurace mají tvar $(q, z_1, \dots, z_k, n_1, \dots, n_k) \in Q \times (\Gamma^* \cdot \{\sqcup^\omega\})^k \times \mathbb{N}_0^k$.

Počáteční konfigurace pro $w \in \Sigma^*$ je $(q_0, \triangleright w \sqcup^\omega, \triangleright \sqcup^\omega, \dots, \triangleright \sqcup^\omega, 0, \dots, 0)$.

Definice **akceptující/zamítající konfigurace** a $\vdash_{\mathcal{M}}$ se změni podobně.

Ekvivalence vícepáskového a jednopáskového TM

Věta. Pro každý vícepáskový Turingův stroj existuje ekvivalentní (jednopáskový) TM.

Důkaz.

- 1 Neprázdný obsah k pásek a polohy hlav vložíme za sebe na 1 pásku.
- 2 Simulace jednoho kroku = zjistit informace pod hlavami, zapsat nové a posunout hlavy.
- 3 Je-li třeba další políčko nějaké pásky, posuneme zbývající obsah.

Nedeterministický Turingův stroj

Definice. Nedeterministický Turingův stroj \mathcal{M} je definován stejně jako TM s výjimkou přechodové funkce δ , která je definována jako totální funkce $\delta : (Q \setminus \{q_{acc}, q_{rej}\}) \times \Gamma \rightarrow 2^{Q \times \Gamma \times \{L, R\}}$.

Všechny pojmy se definují stejně jako u deterministického TM. Drobné změny jsou jen u definice kroku výpočtu $\vdash_{\mathcal{M}}$ a akceptace slova.

$$(p, z, n) \vdash_{\mathcal{M}} (q, s_b^n(z), n+1) \text{ jestliže } (q, b, R) \in \delta(p, z_n)$$

$$(p, z, n) \vdash_{\mathcal{M}} (q, s_b^n(z), n-1) \text{ jestliže } (q, b, L) \in \delta(p, z_n)$$

\mathcal{M} **akceptuje** slovo w , právě když existuje výpočet z počáteční konfigurace pro w do nějaké akceptující konfigurace.

Ekvivalence nedeterministického a deterministického TM

Věta. Pro každý nedeterministický Turingův stroj \mathcal{N} existuje ekvivalentní deterministický TM.

Intuice:

Důkaz. Sestrojíme 3-páskový deterministický TM prozkoumávající výpočtový strom stroje \mathcal{N} . Tento 3-páskový stroj lze převést na jednopáskový deterministický TM.

Nechť $k = \max\{|\delta(q, z)| \mid q \in Q \setminus \{q_{acc}, q_{rej}\}, z \in \Gamma\}$.

1. páska obsahuje vždy pouze vstup, nemění se.
2. páska slouží k simulaci nedeterministického stroje.
3. páska obsahuje řetězec $\{1, \dots, k\}^*$ určující, který uzel stromu je právě prohledáván. Prohledávání začne uzlem 1.

Hledáme akceptující konfiguraci ve výpočtovém stromě prohledáním do šířky. Kontrola jednoho uzlu výpočtového stromu:

- 1 Zkopíruj první pásku na druhou.
- 2 Na 2. pásce simuluj \mathcal{N} , nedeterministické volby řeš podle čísel na 3. pásce. Narazíš-li na akceptující stav, akceptuj. V ostatních případech (příslušná volba neexistuje nebo \mathcal{N} dojde do zamítajícího stavu nebo došly čísla na 3. pásce) pokračuj dalším krokem.
- 3 Nahrad' řetězec na 3. pásce chápaný jako číslo v $(k + 1)$ -ární soustavě nejbližším vyšším číslem neobsahujícím nuly a začni znovu.

Další varianty Turingova stroje

- Turingův stroj s oddělenou vstupní páskou
- Turingův stroj s oboustranně nekonečnou páskou
- stroj se dvěma zásobníky
- stroj se vstupní páskou a dvěma čítači
- ...

Všechny tyto varianty mají tutéž vyjadřovací sílu.

Churchova teze

Churchova (Church-Turingova) teze: Každý proces, který lze intuitivně nazvat algoritmem, se dá realizovat na Turingově stroji.

Další ekvivalentní formalismy:

- Minského stroje
- λ -kalkul
- while-programy
- ...

Turingovy stroje a třídy jazyků

Věta. Jazyk L je rekursivně spočetný (tj. generovaný gramatikou typu 0)
 $\iff L$ je akceptovaný nějakým Turingovým strojem.

Důkaz. Neuveden. □

Definice. Turingův stroj se vstupní abecedou Σ se nazývá **úplný**, je-li každý jeho výpočet konečný (akceptující nebo zamítající). Jazyk se nazývá **rekursivní**, pokud je akceptovaný nějakým úplným Turingovým strojem.

Terminologie

- (Obecný) TM \mathcal{M} **akceptuje/rozpoznává/přijímá** jazyk $L(\mathcal{M})$.
- Je-li TM \mathcal{M} úplný, říkáme, že \mathcal{M} **rozhoduje** jazyk $L(\mathcal{M})$.

Přehled jazykových tříd

Jazyky	Gramatiky (typ)	Automaty
rekursivně spočetné	frázové (0)	Turingovy stroje
rekursivní	-	úplné Turingovy stroje
kontextové	kontextové (1)	lineárně ohraničené TM
bezkontextové	bezkontextové (2)	zásobníkové automaty
deterministické CFL	-	deterministické PDA
regulární	regulární (3)	konečné automaty

Třída na nižším řádku je vždy vlastní podtřídou třídy na vyšším řádku.

Uzávěrové vlastnosti rekursivních a rekursivně spočetných jazyků

Věta. Rekursivně spočetné i rekursivní jazyky jsou uzavřené na sjednocení.

Důkaz.

Nechť L_1, L_2 jsou jazyky akceptované TM $\mathcal{M}_1, \mathcal{M}_2$ s disjunktními množinami stavů. Stroj \mathcal{M} akceptující $L_1 \cup L_2$ se nedeterministicky rozhodne, zda na svém vstupu spustí \mathcal{M}_1 nebo \mathcal{M}_2 . Pokud spuštěný stroj akceptuje nebo zamítne, stroj \mathcal{M} udělá totéž. Pokud $\mathcal{M}_1, \mathcal{M}_2$ byly úplné, je i \mathcal{M} úplný. □

Uzávěrové vlastnosti rekursivních a rekursivně spočetných jazyků

Věta. Rekursivně spočetné i rekursivní jazyky jsou uzavřené na **průnik**.

Důkaz.

Nechť L_1, L_2 jsou jazyky akceptované TM $\mathcal{M}_1, \mathcal{M}_2$ s disjunktními množinami stavů. Stroj \mathcal{M} akceptující $L_1 \cap L_2$ spustí na svém vstupu w nejprve \mathcal{M}_1 a pokud akceptuje, pak na w spustí i \mathcal{M}_2 . \mathcal{M} akceptuje jen pokud oba stroje akceptují. Pokud $\mathcal{M}_1, \mathcal{M}_2$ byly úplné, je i \mathcal{M} úplný. □

Uzávěrové vlastnosti rekursivních a rekursivně spočetných jazyků

Věta. Rekursivně spočetné i rekursivní jazyky jsou uzavřené na zřetězení.

Důkaz.

Nechť L_1, L_2 jsou jazyky akceptované TM $\mathcal{M}_1, \mathcal{M}_2$ s disjunktními množinami stavů. Dvojpáskový stroj \mathcal{M} akceptující $L_1.L_2$ vstupní slovo nedeterministicky rozdělí na dvě části, každou část dá na jednu pásku. Na první části slova spustí \mathcal{M}_1 . Pokud akceptuje, spustí na druhé části \mathcal{M}_2 . \mathcal{M} akceptuje jen pokud oba stroje akceptují. Pokud $\mathcal{M}_1, \mathcal{M}_2$ byly úplné, je i \mathcal{M} úplný. □

Uzávěrové vlastnosti rekursivních a rekursivně spočetných jazyků

Věta. Rekursivně spočetné i rekursivní jazyky jsou uzavřené na **iteraci**.

Důkaz.

Nechť L_1 je jazyky akceptovaný TM \mathcal{M}_1 . Zkonstruujeme dvojpáskový TM \mathcal{M} rozpoznávající L_1^* . \mathcal{M} akceptuje, pokud je na první pásce prázdné slovo. V opačném případě nedeterministicky přesune nějaký neprázdný prefix slova z první pásky na druhou pásku, kde nad ním spustí \mathcal{M}_1 . Pokud \mathcal{M}_1 zamítne, tak i \mathcal{M} zamítne. Jinak opakuje celou proceduru. Je-li \mathcal{M}_1 úplný, je i \mathcal{M} úplný. □

Uzávěrové vlastnosti rekursivních a rekursivně spočetných jazyků

Věta. Rekursivní jazyky jsou uzavřené na **doplňk**.

Důkaz.

Nechť L_1 je jazyky akceptovaný úplným (deterministickým) TM \mathcal{M}_1 . Úplný stroj \mathcal{M} rozhodující $co-L_1$ získáme záměnou akceptujícího a zamítajícího stavu. □

Uzávěrové vlastnosti rekursivních a rekursivně spočetných jazyků

Věta. Třída rekursivně spočetných jazyků **není** uzavřená na **doplňk**.

Důkaz. Provedeme později. □

Třída rekursivně spočetných jazyků **je uzavřená** na sjednocení, průnik, zřetězení, iteraci, pozitivní iteraci, mocniny.

Třída rekursivních jazyků **je uzavřená** na sjednocení, průnik, zřetězení, iteraci, pozitivní iteraci, mocniny, doplňk.

Vztah rekursivních a rekursivně spočetných jazyků

Věta. Jazyk L je rekursivní, právě když jsou jazyky L a $co-L$ rekursivně spočetné.

Důkaz. “ \implies ” plyne z uzavřenosti rekursivních jazyků na komplement a z toho, že každý rekursivní jazyk je i rekursivně spočetný.

“ \impliedby ”:

Nechť $\mathcal{M}_1, \mathcal{M}_2$ jsou TM rozpoznávající L a $co-L$. Sestrojíme dvojpáskový stroj \mathcal{M} rozhodující L . \mathcal{M} nejprve zkopíruje vstupní slovo w na druhou pásku. Pak paralelně vykonává běh \mathcal{M}_1 na první pásce a běh stroje \mathcal{M}_2 na druhé pásce. Pokud stroj \mathcal{M}_1 akceptuje, pak $w \in L$ a stroj \mathcal{M} také akceptuje. Pokud stroj \mathcal{M}_2 akceptuje, pak $w \notin L$ a stroj \mathcal{M} zamítá. □

Problémy jako jazyky

Problém rozhodnout, zda daný řetězec w má vlastnost P lze ztotožnit s množinou $\{w \mid w \text{ má vlastnost } P\}$.

Objekty O lze kódovat jako slova $\langle O \rangle$. Problém, zda O má vlastnost P ztotožníme s jazykem $\{\langle O \rangle \mid O \text{ má vlastnost } P\}$.

Příklad. Problém rozhodnout, zda daný konečný graf je souvislý, ztotožníme s jazykem $\{\langle G \rangle \mid G \text{ je konečný souvislý graf}\}$.

Kódování TM

Každý TM lze zakódovat do binárního řetězce. Předpokládáme, že \mathcal{M}

- má stavy $Q = \{q_1, q_2, q_3, \dots, q_n\}$
- q_1 je iniciální stav, q_2 akceptující stav, q_3 zamítající stav
- má páskovou abecedu $\Gamma = \{X_1, X_2, \dots, X_z\}$
- $X_1 = \triangleright$ je levá koncová značka, $X_2 = \sqcup$ je symbol pro prázdné pole

Přechod $\delta(q_i, X_j) = (q_k, X_l, L)$ kódujeme řetězcem $0^i 10^j 10^k 10^l 10$.

Přechod $\delta(q_i, X_j) = (q_k, X_l, R)$ kódujeme řetězcem $0^i 10^j 10^k 10^l 100$.

Z kódů jednotlivých přechodů (v libovolném pořadí) sestavíme kód \mathcal{M} :

$$\langle \mathcal{M} \rangle = 111 \text{ kód}_1 11 \text{ kód}_2 11 \dots 11 \text{ kód}_r 111$$

Řetězce nekódující žádný TM považujeme za kód TM akceptujícího \emptyset .

Slova kódujeme podobně. Celkem $\langle \mathcal{M}, w \rangle = \langle \mathcal{M} \rangle \# \langle w \rangle$.

Univerzální Turingův stroj

Věta. Existuje **univerzální Turingův stroj** \mathcal{U} , který dokáže simulovat libovolný zadaný TM na zadaném vstupu:

$$\mathcal{U} \text{ akceptuje } \langle \mathcal{M} \rangle \# \langle w \rangle \iff \mathcal{M} \text{ akceptuje } w$$

Důkaz.

Stroj \mathcal{U} je třípáskový. Nejprve ověří, že vstup je tvaru $\{0, 1\}^* \# \{0, 1\}^*$ (pokud ne, zamítá). Na první pásce je kód simulovaného stroje \mathcal{M} , na druhé pásce probíhá jeho výpočet, na třetí je uložen jeho stav. V každém kroku se na základě simulovaného stavu a obsahu pásky najde na první pásce příslušný přechod, který se pak provede. □

Rozhodnutelnost problémů

Definice. Problém P odpovídající jazyku $L = \{\langle O \rangle \mid O \text{ má vlastnost } P\}$ je

- **rozhodnutelný**, právě když L je rekursivní
- **nerozhodnutelný**, právě když L není rekursivní
- **částečně rozhodnutelný (semirozhodnutelný)**, právě když L je rekursivně spočetný

Problém akceptování

Problém akceptování (problém příslušnosti pro Turingovy stroje) je problém rozhodnout, zda daný TM \mathcal{M} akceptuje dané slovo w nad jeho vstupní abecedou. Problém ztotožníme s jazykem

$$ACC = \{ \langle \mathcal{M}, w \rangle \mid \mathcal{M} \text{ je TM a } \mathcal{M} \text{ akceptuje } w \}.$$

Věta. Problém akceptování je částečně rozhodnutelný.

Důkaz. Plyne z existence univerzálního Turingova stroje. □

Věta. Problém akceptování je nerozhodnutelný.

Důkaz. (Sporem:) Předpokládejme, že existuje TM \mathcal{A} rozhodující problém akceptování. Tedy \mathcal{A} akceptuje $\langle \mathcal{M}, w \rangle$, právě když \mathcal{M} akceptuje w .

S využitím \mathcal{A} zkonstruujeme TM \mathcal{D} : dostane-li \mathcal{D} na vstupu zakódovaný stroj $\langle \mathcal{M} \rangle$, zeptá se stroje \mathcal{A} , zda \mathcal{M} akceptuje svůj vlastní kód $\langle \mathcal{M} \rangle$ a následně odpověď otočí. Tedy

\mathcal{D} akceptuje $\langle \mathcal{M} \rangle$, pokud \mathcal{M} neakceptuje $\langle \mathcal{M} \rangle$ a
 \mathcal{D} neakceptuje $\langle \mathcal{M} \rangle$, pokud \mathcal{M} akceptuje $\langle \mathcal{M} \rangle$.

Nyní spustíme \mathcal{D} na vstupu $\langle \mathcal{D} \rangle$:

\mathcal{D} akceptuje $\langle \mathcal{D} \rangle$, pokud \mathcal{D} neakceptuje $\langle \mathcal{D} \rangle$ a
 \mathcal{D} neakceptuje $\langle \mathcal{D} \rangle$, pokud \mathcal{D} akceptuje $\langle \mathcal{D} \rangle$.

To je spor. Stroj \mathcal{A} tedy neexistuje a problém akceptování je nerozhodnutelný. □

Ne-semirozhodnutelné problémy

Věta. Doplněk problému akceptování není ani částečně rozhodnutelný, tedy $co-ACC$ není rekursivně spočetný.

Důkaz.

Důsledek. Třída rekursivně spočetných jazyků není uzavřená na doplněk.

Problém zastavení

Problém zastavení (halting problem) je problém rozhodnout, zda daný TM \mathcal{M} má na daném slově w nad jeho vstupní abecedou konečný výpočet (tedy zda \mathcal{M} na vstupu w zastaví). Problém ztotožníme s jazykem

$$HALT = \{ \langle \mathcal{M}, w \rangle \mid \mathcal{M} \text{ je TM a výpočet } \mathcal{M} \text{ na } w \text{ je konečný} \}.$$

Věta. Problém zastavení je částečně rozhodnutelný.

Důkaz. Pomocí univerzálního Turingova stroje simulujeme \mathcal{M} na w . Pokud simulovaný výpočet skončí, akceptujeme. □

Věta. Problém zastavení je nerozhodnutelný.

Důkaz. (Sporem:) Předpokládejme, že existuje úplný TM \mathcal{H} rozhodující problém zastavení. Pak ovšem umíme sestrojít TM \mathcal{A} rozhodující problém akceptování. Stroj \mathcal{A} dekoduje dvojici $\langle \mathcal{M}, w \rangle$ ze vstupu a změní \mathcal{M} tak, že místo přechodů do zamítajícího stavu začne cyklit. Modifikovaný stroj \mathcal{M}' zastaví, právě když \mathcal{M} akceptuje. Nyní stačí spustit \mathcal{H} na vstupu $\langle \mathcal{M}', w \rangle$. Dostáváme tedy úplný TM \mathcal{A} rozhodující problém akceptování. To je spor. Úplný stroj \mathcal{H} tedy neexistuje. □